

Inhoud

Proloog	9
Inleiding	10
Over het gebruik van noten in dit boek	16

DEEL I DE EEKHOORN ZONDER STAART

1 Dwarsgebakken	21
2 Een te kleine wereld	34
3 De groeistuipe van bewustwording	45
4 De brug naar de overkant	56

DEEL 2 ZEUGSTER

5 De Pelgroms	67
6 Verrekken of vertrekken	85
7 Een wijd land	99
8 Women pay most	124

DEEL 3 MARTER

9 Het verloren paradijs	147
10 Liefde maakt mooi	190
11 Een raar soort vreugde	218
12 La buena Curra	235

DEEL 4 DE REUMATISCHE KAT

13 Los van de wereld	249
14 De zee en het land	269
15 Geen tijd te verliezen	292
16 Mee met de stroom	300

Epiloog	315
De locaties uit deze biografie	317
Woord van dank	324
Noten	328
Bibliografie Els Pelgrom	339
Illustratieverantwoording	383
Register	384

Proloog

In 1974, het jaar waarin ze veertig werd, sleepte Els Pelgrom een tafel, een stoel en haar schrijfmachine naar een leegstaande slaapkamer, die ze gezellig had gemaakt met streepjesbehang. Jarenlang was haar leven te druk geweest om te schrijven. Maar nu waren haar kinderen ouder – de jongste was al elf –, en hun huis groter. Als ze ooit nog een kinderboek wilde schrijven, dan was dit het moment.

Voortaan sloot ze zich dagelijks een paar uur op in haar nieuwe werkkamer. Ze wist precies waar haar kinderboek over moest gaan: over die laatste oorlogswinter op boerderij Herikhuizen. Zo gauw haar vingers de toetsen van de schrijfmachine raakten was het alsof ze weer tien jaar oud was en terug in 1944. Dan roetsjte ze met Evert op een slee de holle weg door het bos af, voelde de kou van natte sokken in haar lekkende klomp en hoorde in de verte het doffe geklop van haar vader die in het theeprieeel hout stond te hakken. Ze rook de keuken van de boerderij: de geur van houtvuur, erwtensoep, volle luiers, de varkens uit het hok erachter. Ze zag hen allemaal weer voor zich, zittend rond de tafel, pratend en lachend in het schijnsel van een zelfgeknutseld olielampje dat de lange, donkere avonden verlichtte. De rieten stoel van de baas kraakte, hond Rachel lag met zijn kop op zijn poten, het vuur knisperde in het fornuis. Een paar maanden later had ze drie hoofdstukken af van een kinderboek dat ze *De kinderen van het Achtste Woud* noemde.

Inleiding

In het voorjaar van 2019 kwam ik voor het eerst sinds lange tijd de naam Els Pelgrom weer eens tegen. Ik verdiepte me in kinderboekenklassiekers en las daarvoor de interviewbundel *Wat een mooie!* van Bregje Boonstra, met portretten van bekende kinderboekenschrijvers uit mijn jeugd, de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw. Van één interview kon ik maar geen genoeg krijgen. Dat was het interview met Els Pelgrom, met als titel 'Wat Er In Het Leven Te Koop Is'. Haar boeken *De kinderen van het Achtste Woud** (1977) en *De eikelvreTERS* (1989) hadden op mij als kind diepe indruk gemaakt, maar ik had er toen geen idee van gehad hoe autobiografisch die boeken waren en hoe avontuurlijk, maar ook moeilijk, het leven van hun schrijfster.

Tijdens het lezen van het interview viel ik van de ene verbazing in de andere. Wie was Els Pelgrom, het meisje dat in oorlogstijd met haar zus de besneeuwde, eenzame hei werd opgestuurd om brood te halen, terwijl haar moeder warm bij de kachel een boek zat te lezen? De jonge vrouw die een kind baarde in een verwaarloosde boerderij waar de wind doorheen blies, terwijl het buiten vroom dat het kraakte? De moeder die in de jaren zestig met haar gezin in een bekende kunstenaarscommune op het Groninger

* De oorspronkelijke titel *De kinderen van het achtste woud* (zonder hoofdletters) werd in latere drukken gewijzigd in *De kinderen van het Achtste Woud* (met hoofdletters). Ik houd in deze biografie de laatste titel aan.

platteland leefde? De beroemde schrijfster die haar Spaanse geliefde volgde naar zijn dorp van grotwoningen bij Granada? Wat voor leven had zij wel niet geleid!

Els Pelgrom kwam op mijn pad in een tijd dat ik als moeder van twee jonge kinderen, met een derde op komst, worstelde met mijn eigen schrijversaspiraties. Het interview met haar gaf me een sprankje hoop: haar omstandigheden waren zoveel zwaarder geweest dan die van mij, en toch had zij zulke mooie boeken weten te schrijven. Ook was ik door het interview nieuwsgierig geworden naar welk leven er schuilging achter haar boeken. Dus ging ik op zoek naar haar biografie, maar die bleek tot mijn verbazing niet te bestaan. Dat was het moment waarop ik me afvroeg of ik die niet zelf zou kunnen schrijven.

Ik had op dat moment één keer eerder een biografie geschreven: *Philips-meisje*, dat in 2016 bij uitgeverij Atlas Contact was verschenen. De hoofdpersoon was Gerda Nothmann, een jonge Joodse vrouw die haar leven te danken had aan het werken voor het elektronicaconcern Philips in Kamp Vught. *Philips-meisje* was een verhaal over menselijke veerkracht: Gerda overleefde meerdere concentratiekampen en verloor haar familie, maar wist desondanks een goed leven voor zichzelf op te bouwen. In 2019 lag dit boek alweer drie jaar achter me. Met een nieuw onderwerp voor een boek was ik niet bezig. Maar al tijdens het lezen van het interview in *Wat een mooite!* wist ik dat een onderwerp mij had gevonden. Ik schreef Els Pelgrom, op dat moment vijftientig jaar oud, een brief waarin ik haar vroeg om een kennismaking, voegde daarbij een exemplaar van *Philips-meisje*, en hoopte er het beste van.

Wie was de persoon die me in korte tijd zo was gaan fascineren? Els Pelgrom werd in 1934 in Arnhem geboren als Else Koch. Haar schrijversnaam dankte ze aan haar huwelijk met de beeldhouwer Karl Pelgrom. Tussen 1978, het jaar waarin ze doorbrak met *De kinderen van het Achtste Woud*, en 1995, het jaar waarin ze het

Over het gebruik van noten in dit boek

Het liefst had ik in dit boek een notenapparaat gebruikt zoals in *Philips-meisje*, waarbij bronvermeldingen achter in het boek terug te vinden zijn zonder dat er nootnummers in de tekst worden gebruikt. Om technische redenen was dat in dit boek niet mogelijk. Omdat nootnummers een tekst minder prettig leesbaar maken, heb ik bij dit boek ervoor gekozen om zoveel mogelijk in de tekst duidelijk te maken wat de bron van een citaat is – hopelijk zonder dat dit de leesbaarheid in de weg zit. De artikelen, boeken, interviews et cetera waar ik naar verwijs zijn terug te vinden in de achter in het boek opgenomen bibliografie en bronnenlijst. Omdat een groot deel van de citaten afkomstig is uit een overzichtelijk aantal bronnen, heb ik deze geclusterd op de volgende wijze:

Het oeuvre van Els Pelgrom

Om een goed beeld te geven van het werk van Els Pelgrom, citeer ik daar regelmatig uit. Ik vermeld in dat geval altijd waar het citaat vandaan komt. De uitgebreide bronvermeldingen zijn terug te vinden in de achter in dit boek opgenomen bibliografie van Els Pelgrom.

Interviews

Als ik een naam noem met een dubbele punt erachter en eventueel een werkwoordsvorm in de tegenwoordige tijd, bijvoorbeeld ‘Els:’, of ‘Els zegt:’, dan is het citaat afkomstig uit een interview dat ik met deze persoon hield. Alle door mij afgenomen interviews staan vermeld in de bronnenlijst.

Brieven van Els Pelgrom aan Marijke Koch en Toot Bonger

Ik haalde veel informatie uit twee verzamelingen brieven. Heel blij was ik met de vondst van de brieven die Els Pelgrom tussen 1959 en 1974 en tussen 1982 en 1993 aan haar zus Marijke Koch schreef. Als in de tekst een formulering staat als ‘schreef Els aan Marijke’, dan is het citaat afkomstig uit deze correspondentie. Hetzelfde geldt voor de brieven die Els Pelgrom tussen 1986 en 1996 schreef aan Toot Bonger, en die ik van haar ter inzage kreeg.

Brieven uitgewisseld tussen Els Pelgrom en Jacques Dohmen, Ary Langbroek en Tine van Buul (Querido), Thé Tjong-Khing en Ed Leeftang

Als uit de tekst blijkt dat een gebruikt citaat afkomstig is uit door Els Pelgrom geschreven brieven aan Jacques Dohmen, Ary Langbroek, Tine van Buul, Thé Tjong-Khing en Ed Leeftang, of uit een brief van Ary Langbroek aan haar, dan zijn deze – tenzij anders vermeld – afkomstig uit de collectie van het Literatuurmuseum.

Dagboeken van Els Pelgrom

Van Els Pelgrom kreeg ik de beschikking over de door haarzelf gemaakte transcripties van haar dagboeken, geschreven tussen 1985 en 2011. Als in de tekst een formulering staat zoals ‘schreef Els in haar dagboek’, dan is het betreffende citaat afkomstig uit deze transcripties.

Brieven uitgewisseld tussen Els Pelgrom en Frans Willemsen

Els Pelgrom gaf mij inzage in de brieven die zij en haar geliefde Frans Willemsen in 2011 en 2012 uitwisselden. Als in de tekst een formulering staat als ‘schreef Els aan Frans’ of ‘schreef Frans aan Els’, dan is het betreffende citaat afkomstig uit deze correspondentie.

Recensies van Els Pelgroms boeken en interviews met Els Pelgrom in de media

In de loop der jaren verschenen er vele recensies van boeken van Els Pelgrom en interviews met haar in de reguliere media. Als ik hieruit citeer, vermeld ik waar mogelijk de schrijver/interviewer en de bron (krant, radioprogramma et cetera). Al deze bronnen zijn terug te vinden via openbaar toegankelijke krantenbanken en archieven. De uitgebreide bronvermeldingen zijn terug te vinden in de bronnenlijst achter in dit boek.

Overig

Ook nam ik geen nootvermelding op wanneer de bron duidelijk uit de tekst blijkt, zoals bij het vakantiedagboek van het gezin Koch op boerderij Herikhuizen.

Tot slot: voor alle gebruikte citaten die buiten de hiervoor vermelde bronnen vallen heb ik een eindnoot opgenomen in de tekst, volgens het *Chicago Notes and Bibliography*-systeem. Ook geldt voor de gebruikte citaten dat ik deze heb aangepast aan de moderne spelling en dat ik overduidelijke taalfouten en onjuistheden heb gecorrigeerd, dit alles met als doel de leesbaarheid van de tekst te vergroten. De enige uitzonderingen hierop zijn die keren dat ik vond dat de afwijkende spelling typerend was voor de stijl van Els Pelgrom.

DEEL I

DE EEKHOORN ZONDER STAART

I

Dwarsgebakken

Tot 1940

De werkelijkheid is altijd nog veel vreemder dan onze verzinsels, en daarom moeten we het wel geloven.

✎ Els Pelgrom, *De olifantsberg* (1985)

Else Koch, de latere schrijfster Els Pelgrom, zou er niet zijn geweest zonder de boekenkast van haar opa. Dat was tenminste het verhaal van haar vader Herman, die Els zou vertellen dat hij verliefd was geworden op de boekenkast die bij zijn verkering Bep in huis stond, en die niet eens van haar was geweest, maar van haar vader. Els wist later precies om welke boekenkast het ging, want in haar jeugd stond die nog altijd bij haar opa en oma van moederskant in huis te pronken: een afsluitbare houten kast met ruitjes, de planken vol dikke, geleerde pillen over socialisme en esperantisme, maar ook lichtere kost als streekromans en avonturenboeken. Els herinnerde zich de sfeer van eerbied die om de kast heen hing: als ze er een boek uit wilde lezen moest ze daarvoor eerst toestemming vragen aan haar opa, die de sleutel van de kast in zijn vestzak bij zich droeg, samen met zijn sigarenknipper.

De kast had volgens Herman een verpletterende indruk op hem gemaakt toen hij rond 1923 voor het eerst bij Bep thuis kwam, omdat hij nog nooit eerder binnen was geweest in een huis waar mensen boeken bezaten. Het is een wat onwaarschijnlijke bewering, want zou Herman als voormalige hbs-leerling echt geen mensen met boeken hebben gekend? Misschien was zijn

uitspraak vooral zijn manier om duidelijk te maken waar het tot dan toe in zijn leven zo ontzettend aan ontbroken had.

Herman, voluit Herman Hendrik Koch, was geboren en getogen in Amsterdam. Hij was een studieuze en ambitieuze jongen, die niets liever deed dan kennis vergaren en die graag geschiedenis of Nederlands had willen studeren. Het grote verdriet van zijn leven was dat hij de hbs niet mocht afmaken, omdat hij zijn vader in diens café moest helpen, dat gelegen was in de socialistisch georiënteerde, volkse Transvaalbuurt, waar het gezin ook woonde. Toen Herman zestien was overleed zijn vader aan longkanker, na een akelig ziekbed waarbij deze rochelend in bed langzaam lag te stikken. Zijn moeder stond er met vier opgroeiende zoons vanaf dat moment alleen voor. Om rond te komen begon ze een pension, en om haar te ontzien werd Herman in Velp in de kost gedaan bij zijn oma. De kans om te studeren was voor hem toen al wel verkeken en dus ging hij op zoek naar een kantoorbaan, die hij vond bij de PGEM, de Provinciale Geldersche Electriciteits-Maatschappij in Arnhem.

De twintigjarige Herman, lang, slank en als een dandy gekleed, moet daar een opvallende verschijning zijn geweest. Zelf zou hij later zeggen dat de hele typekamer als een blok voor hem viel. Een van die typistes was de twintigjarige Bep. Volgens Els kon haar moeder niet anders dan smoorverliefd zijn geworden op de knappe, charmante en grappige Herman. Wat haar vader in haar koude, afstandelijke moeder had gezien was voor haar een raadsel. Maar dat was met de kennis van achteraf, want ook de jonge Bep was een leuke verschijning geweest: klein en tener, met een mooi gezicht, een schattig rond brilletje en donker glanzend haar, dat ze in opgerolde vlechten langs haar hoofd droeg.

Bep, voluit Elisabeth Henstra, kwam uit Arnhem. Ze groeide op in de wijk Sonsbeek-Zuid, in de volksmond ook wel spottend de 'Speklappenbuurt' genoemd, omdat van de bewoners gezegd werd dat ze zo graag op stand wilden wonen dat bijna al hun inkomen opging aan huur, waardoor ze zich bij de slager alleen

nog maar het goedkoopste vlees konden veroorloven. Hun stille armoede was de prijs die de bewoners van Sonsbeek-Zuid bereid waren te betalen voor het aanzien dat ze hoopten te vergaren door in een 'goede' wijk te wonen. Als sociale stijgers wisten zij als geen ander dat het niet belangrijk was hóé je leefde, maar hoe anderen dachten dat je leefde. Intussen was het een publiek geheim dat men in Sonsbeek-Zuid oud brood en nauwelijks vlees at, maar wel bij bakkers- en slagersknechten een abonnement afsloot. Voor een dubbeltje per week belden die regelmatig aan om zogenaamd een bestelling op te nemen of te bezorgen: voor de burens leek het heel wat, maar de overhandigde doos was leeg. De wijk was zelfs op het principe van de schone schijn gebouwd: de huizen hadden deftige neorenaissancegevels, maar achter de voordeur waren de woningen sober en gehorig. In deze sfeer van pretenties en schaamte groeide Bep op. Dat haar uit de arbeidersklasse afkomstige ouders wilden aansluiten bij de hogere burgerklasse, blijkt wel uit het feit dat hun dochter naar de hbs mocht. Bep maakte de hbs af en had daarna graag Engels willen studeren. Maar dat plan zou zijn gedwarsboomd door haar vader, een socialistische onderwijzer, die zou hebben bedreigd dat haar moeder een verblijf van haar dochter in Engeland niet zou overleven, waarop Bep haar plan had opgegeven en als typiste bij de PGEM aan de slag was gegaan.

Herman en Bep moeten elkaar hebben gevonden in hun liefde voor het woord. Ze konden urenlang praten over wat er in de wereld omging en ze hadden allebei groot ontzag voor boeken. Hun boekenliefde uitte zich alleen wel heel verschillend. Herman las graag romans, maar Bep vond literatuur maar oppervlakkig vermaak. Zij wilde boeken lezen die haar vertelden hoe ze moest leven. Zo jong als ze was, had Bep er al een indrukwekkende zoektocht op zitten naar het antwoord op die vraag. Die had haar geleid naar geheelonthouding (aan haar kinderen vertelde ze dat alcoholisme aan beide kanten van haar familie voorkwam; zelf zou ze als lid van de internationale geheelonthoudersvereniging De Goede Tempeliers arbeiderswijken zijn rondgegaan om